

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ТА СЕГМЕНТАЦІЇ

Кремень О.І., к.е.н.

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», м. Суми

У статті визначено теоретико-методологічні засади категорії „зайнятість населення” та систематизовано основні підходи щодо сегментації зайнятості населення.

Ключові слова: зайнятість населення, сегментація зайнятості населення.

In the article theoretic-methodological principles of category „employment of population” are analyzed and basic approaches in relation to segmentation of population employment are systematized.

Key words: employment of population, segmentation of population employment.

Актуальність проблеми. Важливе місце в системі цілей соціально-економічного розвитку країни посідає зайнятість населення. Оскільки праця є одним із основних видів ресурсів, проблема зайнятості потребує чіткого визначення відповідного теоретико-методичного і категоріального апарату. Вивчення категорії „зайнятість населення” є одним із найголовніших компонентів комплексного дослідження та вивчення сучасного стану ринку праці, прогнозування його майбутнього розвитку за критеріями стабілізації та ефективності відтворення населення і трудового потенціалу. Тому розглядаючи теоретичне поняття цієї категорії необхідно виходити з того, що вона охоплює сукупність взаємопов’язаних та взаємообумовлених категорій: зайнятість населення як економічна ринкова категорія є системним поняттям, сутність якого можна розкрити тільки комплексно.

Окрім того, вивчення сегментації зайнятого населення зараз набуває великого значення: воно є одним з основних завдань статистики зайнятості населення, мета якого – не просто „намалювати” портрет ринку праці та зайнятої особи, а й висвітлити дієві інструменти та напрями регулювання і стимулювання зайнятості населення, зменшення неформальної зайнятості, напрями забезпечення захищеності працівників та формування оптимального обсягу і рівня зайнятості населення. Розкриття специфіки існування та

функціонування сегментів зайнятого населення дозволяє зробити крок в напрямку виявлення сутності, форм прояву, факторів і тенденцій розвитку, визначення закономірностей їх подальшого розвитку і, на цій основі, розробити політику зайнятості населення з урахуванням особливостей сегментації зайнятого населення країни загалом та у поєднанні зі специфікою регіонів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питаннями розробки методологічних засад статистичного вивчення зайнятості населення займалися як зарубіжні вчені: К. Друрі, К.Р. Макконнелл, П. Самуельсон, Н. Грегорі Менк'ю, Р. Солоу, так і вітчизняні науковці: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, І.К. Бондар, С.С. Герасименко, О.М. Гладун, А.В. Головач, В.К. Данилко, М.І. Долішній, Ю.М. Краснов, І.В. Кузьменко, Е.М. Лібанова, В.І. Лишиленко, В.В. Онікієнко, О.Г. Осауленко, Н.О. Парфенцева, І.І. Пилипенко, Л.Г. Ткаченко, В.Г. Швець та інші.

Не дивлячись на достатньо високий рівень наукових розробок з проблем зайнятості населення та функціонування ринку праці, ще не вирішеними залишається низка проблем щодо обґрунтування сутності, функцій та сегментації зайнятості населення.

Мета роботи. Метою статті є визначити теоретико-методологічні засади категорії „зайнятість населення” як важливої характеристики розвитку економічної системи суспільства, а також систематизувати та удосконалити концептуальні засади сегментації зайнятості населення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Тривалий час категорія „зайнятість” майже не використовувалася у вітчизняних наукових працях, статистичних і соціологічних дослідженнях. Це пояснюється, по-перше, існуванням принципу загальності праці як головного принципу ліквідації безробіття. Гарантоване забезпечення права на працю кожному громадянину вважалося підтвердженням відсутності при соціалізмі проблем зайнятості. По-друге, існував спрощений підхід до проблеми зайнятості населення, сутність якої зводилася до чисельності залучених у суспільне виробництво трудових ресурсів суспільства. Таким чином, теорія зайнятості населення, як

справедливо вважають дослідники, належала до найслабших розділів економіки соціалізму [1].

Враховуючи особливості системи управління робочою силою при соціалізмі, наука про зайнятість населення, у тому числі статистика, перебувала на початковій стадії розвитку: їй були притаманні одномірні теоретичні засади, намагання не суперечити офіційним вимогам. Все це обмежувало можливості поглибленого вивчення особливостей зайнятості населення.

Існують різноманітні підходи до визначення змісту категорії „зайнятість населення”. На думку Б.Н. Ягодкіна, зайнятість населення являє собою забезпеченість всього працездатного населення роботою, працею в різних сферах і галузях суспільного виробництва або суспільно корисної діяльності [1, с.118]. Це визначення повністю відповідає розумінню зайнятості соціалістичною ідеологією: він підкреслює забезпеченість працею усіх членів суспільства, таким чином наголошуючи і на ролі держави у формуванні рівня та структури зайнятості населення.

В.Г. Костаков пропонує розглядати зайнятість населення глибше, виходячи за межі суспільного виробництва, – як оснований на суспільному поділі праці соціально-економічний процес використання праці різних груп населення в різних сферах суспільно корисної діяльності – у суспільному виробництві, у навчанні та індивідуальному господарстві [2, с.25]. У відповідному визначенні простежується взаємодія особи і держави у формі існуючих економічних умов, адже йдеться про „процес використання праці різних груп”, а також деталізуються сфери застосування зайнятості населення.

Більш сучасний підхід до поняття зайнятості населення почав формуватися в економічній науці у другій половині 80-х років.

Визначення Л.І. Рофе відображає зайнятість з точки зору активності громадян – як діяльність громадян, яка пов’язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка не суперечить законодавству і зазвичай є джерелом трудового доходу [2, с.15]. Автор підкреслює, що зайнятість населення має приносити дохід, але, знову ж таки, поза увагою і науковців, і держави

залишається безліч можливих форм зайнятості, оскільки зайнятістю населення є діяльність, що не суперечить законодавству. Необхідно зазначити, що у визначенні зайнятості не може бути компонента, який окреслює її тільки межами чинного законодавства, оскільки потребують дослідження і кримінальна, і тіньова, і неформальна зайнятість. І таке дослідження має обов'язково охоплювати причини виникнення цих суспільних явищ, що дозволить виявити напрями їх мінімізації.

Розуміння і підхід до категорії зайнятості В.С. Васильченка, Б.Н. Крижанівського, В.В. Онікієнка [3] подібні до визначення Л.І. Рофе, але це визначення не вимагає відповідності чинному законодавству, а також деталізує форми прибутку особи від зайнятості. На думку цих авторів, зайнятість населення пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб і є джерелом прибутку в грошовій або іншій формі: у вигляді заробітної плати, додаткових допомог чи виплат у натуральній формі.

Е.Лібанова, В.Скуратівський, О.Палій пропонують трактувати зайнятість з точки зору наявності роботи, а також вказують на безліч форм зайнятості та критеріїв сегментації зайнятого населення. Автори зауважують, що зайнятість населення передбачає наявність оплачуваної роботи, яку розрізняють за кількома ознаками: тривалість робочого періоду (повна та неповна), реєстрація (зареєстрована та незареєстрована) [4].

Перше визначення зайнятості населення із „Сучасної економічної енциклопедії” Г.С. Вечканова і Г.Р. Вечканової має „ринкове забарвлення” – економічні відносини, які характеризують взаємовідносини між людьми щодо їх участі у господарській чи іншій діяльності, – адже тут йдеться про сукупність економічних відносин, про ринок, який базується на взаємодії попиту і пропозиції праці, а також взаємодії між різними учасниками цих відносин [5, с.177-178], насамперед між роботодавцями та працівниками. Наступне визначення зайнятості населення наведене цими авторами, – як діяльності громадян, що не порушує чинне законодавство і має на меті задоволення особистих та суспільних потреб, – на нашу думку, не зовсім

коректне з методичної точки зору, адже компонент „що не порушує чинне законодавство” відсікає певні форми зайнятості населення (кримінальна, тіньова, неформальна та ін.). Загалом же економічні та соціологічні словники й енциклопедії зазвичай містять категорію „зайнятість населення” у досить нечіткому визначенні.

В економічній енциклопедії, виданій у 1980 році, зайнятість визначалася як “сукупність економічних відносин, пов’язаних з робочими місцями і участю в господарській діяльності”. А.С. Лук’янов наголошує, що зайнятість населення є загальною категорією, яка має історичний характер, а її структура, мета, способи функціонування та інші характеристики не залишаються незмінними, а залежать від рівня розвитку суспільства, системи його потреб, рівня розвитку продуктивних сил, виробничих відносин і самої людини. При цьому автор визначає не стільки саму сутність категорії „зайнятість населення”, скільки те, що її структурні прояви залежать від рівня розвитку суспільства – системи його потреб, рівня розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, – а також підкреслює роль самої особи в процесі її зайнятості [6, с.59].

Заслуговує на увагу підхід (А.А. Нікіфорова та інші), автори якого пропонують розглядати зайнятість населення, з одного боку, з економічних позицій як діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту або національного доходу, з іншого – із соціальних позицій – як задоволення потреби працездатного населення в праці, яка створює національний дохід в умовах, коли участь або неучасть у суспільній праці визначаються не тільки економічними факторами, а й пріоритетами населення в сфері зайнятості і можливостями їх реалізації.

Трактування змісту зайнятості населення з точки зору соціальних пріоритетів полягає у тому, що зайнятість населення – це ступінь задоволення потреби населення в праці, в робочих місцях, також авторами підкреслюється значимість пріоритетів у сфері прикладання праці самої особи.

З економічних позицій розглядають зайнятість В.М. Петюх та О.М. Кузнецова, враховуючи при цьому і макрорівень, і ступінь

результативності та ефективності зайнятості для кожної окремої особи. Автори визначають зайнятість населення, з одного боку, як діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту або національного доходу, а з іншого – як економічний потенціал суспільства, рівень та якість життя населення в цілому, добробут окремих громадян [7].

Необхідно підкреслити, що термінологічне значення категорії „зайнятість населення” багатогранне, і його визначенням займаються багато наук: психологія, соціологія, право.

У нормативну лексику категорію „зайнятість населення” вперше було введено Законом України „Про зайнятість населення” [8], після чого ця категорія набула достатньо широкого правового поширення. Зайнятість населення безпосередньо пов’язана з поняттям „межі виробництва”, оскільки в системі національних рахунків визначено, що зайнятими вважаються особи, що беруть участь у створенні товарів і наданні послуг у межах виробництва. Такий підхід дозволяє проводити спільний аналіз показників зайнятості й виробництва. Правовий зміст категорії зайнятості населення, на нашу думку, полягає в тому, що право на працю є звичайним природним правом людини, яке кожна держава повинна гарантувати своєму громадянину. В Україні, зокрема, у відповідності зі ст. 43 Конституції України, кожен громадянин має право на працю [9], а держава створює умови для того, аби громадяни могли повністю скористатися цим правом. Держава гарантує рівні можливості у виборі професії і виду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів у відповідності з суспільними потребами.

На законодавчому рівні має місце ототожнення понять „право на зайнятість” і „право на працю”. При зіставленні цих понять можна побачити їх відмінність. Визначаючи зайнятість людини трудовою діяльністю як природною, іманентною її соціальній природі формою життєдіяльності, необхідно визначити й іншу сторону, а саме: право на працю – це первинне, невід’ємне право людини. Право на зайнятість ширше за право на працю [1, с.119]. Тому ми вважаємо, що право на зайнятість і право на працю не можна

ототожнювати, оскільки суспільно корисна праця завжди є зайнятістю, але останню не слід зводити лише до праці. Зайнятість – це природний стан людини, який не завжди означає, що вона зайнята суспільно корисною працею. Але праця і зайнятість як економічні категорії органічно взаємопов'язані.

Якщо зайнятість населення окреслює собою необхідні соціальні рамки, в яких протікає праця, то праця, у свою чергу, є лише субстанційним компонентом зайнятості. Праця, трудова діяльність – це вид і основні компоненти зайнятості як діяльності громадян, пов'язаної із задоволенням їх особистих і суспільних потреб. Отже, поняття „зайнятість” більш містке, ніж поняття “праця”; зайнятість, на відміну від праці – це не тільки діяльність, а й відносини між людьми.

Узагальнююча категорія зайнятості населення об'єднує в собі такі категоріальні поняття, як зайнятість, самозайнятість, безробіття. Тому, розглядаючи теоретичне поняття цієї категорії, необхідно виходити з того, що вона охоплює сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених категорій: зайнятість населення як економічна ринкова категорія є системним поняттям, сутність якого можна розкрити тільки комплексно. Усі категорії зайнятості населення мають динамічний характер, зумовлений рівнем розвитку продуктивних сил і суспільними виробничими відносинами.

У контексті вивчення зайнятості населення та передумов забезпечення її ефективності можна виділити такі аспекти проблематики зайнятості:

- 1) економічний, який відображає головний зміст зайнятості як системи відносин щодо забезпечення робочих місць; цей напрям стосується проблем взаємоузгодженості матеріально-технічного і особистісного факторів виробництва, а також галузевої, професійної і кваліфікаційної структур зайнятості тощо;
- 2) демографічний, який відображає питання зайнятості населення у зв'язку з статево-віковими характеристиками працюючих;
- 3) регіональний, який полягає у вивченні та виявленні особливостей зайнятості населення, обумовлених специфікою природно-економічної зони, етнічного

складу населення, урбанізації та ін.

Зайнятість населення базується на особистій праці та передбачає отримання доходу, а також визначає передумови ефективного використання трудового потенціалу держави, регіону та окремого працівника і пов'язана із забезпеченням масштабів, умов та форм включення людей в суспільну працю. Зайнятість вказує на рівень забезпечення працездатного населення робочими місцями в системі відносин суспільної праці. Враховуючи весь спектр відносин, які проявляються і перетинаються у змісті категорії „зайнятість населення”, вона, на нашу думку, синтезує систему економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин з приводу діяльності громадян у процесі створення суспільного продукту в системі суспільної праці, яка базується на особистій праці та приносить дохід.

На нашу думку, зайнятість необхідно розглядати як систему відносин, що виникають в межах суб'єктних структурних складових (рис. 1). Відповідно до запропонованого підходу зайнятість населення як система відносин в рамках суб'єктної складової і в цілому охоплює економічні, правові, соціальні, національні та інші відносини.

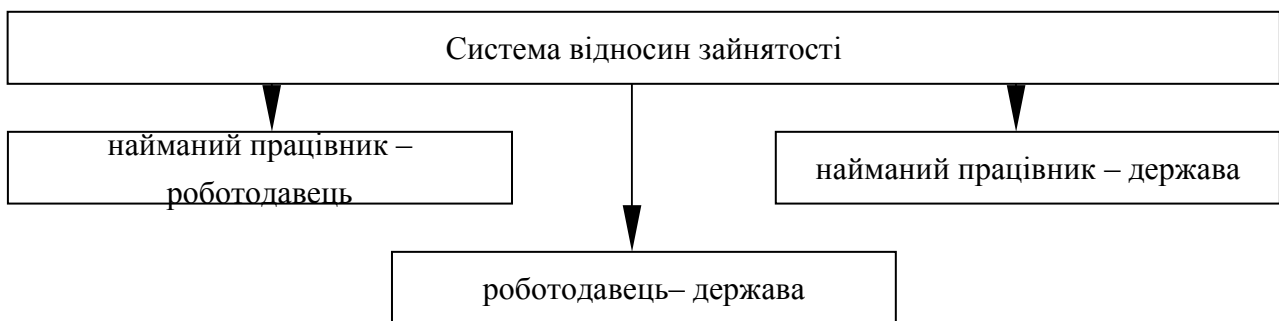

Рис.1. Система відносин зайнятості та її складові

Концептуальний підхід до зайнятості населення передбачає виокремлення в ній певних однорідних груп та сегментів згідно з обраним критерієм.

Сегментація зайнятості населення обумовлена існуванням у її структурі груп, підгруп, підсистем, що мають характерні ознаки, особливості та відмінності у розвитку. Необхідно зазначити, що сегменти не характеризуються однаковим рівнем статичності чи однаковим впливом факторів на попит і

пропозицію. Їм притаманні відмінності соціального та стратифікаційного характеру, а саме, специфіка соціального статусу, гарантії зайнятості, рівень та стабільність доходів, конкурентоспроможність та захищеність на ринку праці.

Класифікаційні ознаки зайнятості населення можуть бути суттєвими або поверхневими, основними чи похідними, але сегментація зайнятості має продемонструвати модифікації внутрішніх елементів її організації. На сьогодні немає чітко розробленого набору класифікаційних ознак, тому ми висвітлили і систематизували всі наявні підходи сегментації зайнятого населення. На нашу думку, доцільним є виділення трьох груп класифікаційних ознак (табл. 1).

Таблиця 1. Групи ознак для сегментації зайнятого населення

Група ознак	Призначення
Статус зайнятої особи	для статусної характеристики особи як учасника ринку праці та відносин зайнятості
Особливості відносин зайнятості на конкретному підприємстві (рівень підприємства)	для характеристики підсистеми відносин зайнятості „найманий працівник – роботодавець”
Мезоекономічний рівень	для характеристики місця зайнятої особи як найманого працівника та підприємства як роботодавця – учасників відносин зайнятості відносно галузі та регіону

Виходячи з чинної статистичної класифікації, до групи класифікаційних ознак, що характеризують зайняту особу, можна включити такі критерії: статус зайнятості, вид занять, вік, стать, місце проживання та рівень освіти (табл. 2).

Класифікація населення за статусом зайнятості, що діє в українській статистиці, цілком узгоджена з Міжнародною класифікацією статусу зайнятості (International Standard Classification of Status in Employment) За статусом зайнятості, який, власне, і визначає соціальний стан людини в суспільстві, класифікується тільки економічно активне населення, тобто зайняті і безробітні [6].

Класифікацію населення за статусом зайнятості здійснюють в ході переписів населення, обстежень економічної активності, соціально-демографічних обстежень населення. Дані про структуру населення за статусом зайнятості є важливим елементом аналізу соціальної структури суспільства.

Standard Classification of Occupation, МСКЗ), останній переглянутий варіант якої діє як міжнародний стандарт з 1988 р. На відміну від МСКЗ-88, що містить 10 укрупнених груп, в ЗКЗ відсутня укрупнена група „Збройні сили”, тобто в ньому класифікується за видами занять тільки цивільна робоча сила. В основу розроблення і створення цих класифікаторів покладено два принципи – вид виконуваної роботи і кваліфікація, необхідна для її виконання.

Склад за професійною приналежністю вивчають у відповідності з поділом зайнятого населення за професіями на підставі Класифікатора професій (КП), розробленого з урахуванням Міжнародної стандартної класифікації занять (МСКЗ-88). На відміну від Загальноукраїнського класифікатора професій, службових посад і тарифних розрядів (ЗКППТР), що охоплює тільки осіб, що працюють за наймом, ЗКЗ містить інформацію про всіх зайнятих. Тому він цілком відображає структуру національного ринку праці і дозволяє отримувати дані для проведення міжрегіональних та міжнародних зіставлень. На рівні підприємств і організацій персонал розподіляють на основі чинного ЗКППТР.

Статеві-віковий розподіл працюючих у секторах зазвичай відображає той факт, що нові ринкові структури віддають перевагу молодим і перспективним працівникам, а також демонструє весь спектр гендерних проблем у сфері зайнятості. Органи статистики визначають рівні зайнятості груп населення на основі даних, отриманих від вибіркового обстеження домогосподарств за методологічними підходами МОП. Метою проведення обстежень є одержання інформації про склад та структуру робочої сили, вимірювання зайнятості та напрямків діяльності населення, а також визначення реального рівня безробіття, який враховує загальний обсяг пропозиції робочої сили та застосовується як важливий показник аналізу поточного стану економіки країни. Матеріали обстежень дозволяють оцінити реальні обсяги та зміни пропозиції робочої сили на ринку праці України, проаналізувати тенденції розвитку його кон'юнктури. Методологія обстеження базується на основних концепціях і визначеннях МОП. Його програма дозволяє одержати основні показники економічної активності (зайнятість, безробіття по визначенню МОП,

економічно неактивне населення) по соціально-демографічних характеристиках, статусах і видах зайнятості, вікових групах, видах економічної діяльності, причинах і тривалості незайнятості.

Для вивчення вікової структури зайнятого населення відповідно до методологічних засад передбачено поділ зайнятих на населення працездатного віку та старше працездатного віку [10].

За освітнім рівнем виділяють зайнятих осіб, що закінчили навчальні заклади I-II та III-IV рівня акредитації. Окрім того, національна система статистики передбачає вивчення розподілу найманих працівників за рівнем освіти відповідно до видів економічної діяльності.

Такі класифікаційні ознаки, як двоїстий характер ринку праці, характер організації робочих місць (стан умов праці), форма власності підприємства, напрям економічної діяльності, правове регулювання режимів та тривалості праці характеризують підсистему відносин зайнятості „найманий працівник – роботодавець” (табл. 3).

Таблиця 3. Сегментаційні ознаки та групи зайнятості населення, які характеризують особливості відносин зайнятості на підприємстві

Ознака	Групи / Сегменти
Двоїстий характер ринку праці	– первинний сегмент; – вторинний сегмент
Характер організації робочих місць та робочого часу	– стандартна зайнятість; – нестандартна (альтернативна) зайнятість
Форма власності підприємств	– державна; – комунальна; – приватна колективна; – міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав
Напрямок економічної діяльності	– зареєстрована; – незареєстрована
Правове регулювання тривалості та режимів праці	– повна; – неповна

Концепція двоїстого характеру ринку праці, що з'явилася наприкінці 70-х років, передбачає наявність двох сегментів зайнятих: первинного, якому притаманна стабільність зайнятості, високі зарплати та гарні умови праці, а також вторинного – з низькими доходами, незадовільними умовами праці та

високою плинністю кадрів [10]. Ця сегментація є характерною і злободенною для ринку праці в Україні. Саме з осіб, зайнятих у другому сегменті ринку праці, зараз поповнюється „армія” безробітних. Тому, на нашу думку, необхідно визнати існування стратифікації зайнятих – коли певна частина знаходиться у вигіднішому становищі, маючи вищі статусні позиції.

Подібна сегментація зайнятих має бути об’єктом державної уваги і регулювання, оскільки в ній криється природа нерівності доходів і розшарування суспільства.

За характером організації робочих місць та робочого часу розрізняють:

– стандартну зайнятість, яка передбачає:

- 1) роботу у виробничому приміщенні роботодавця;
- 2) стандартне навантаження протягом дня, тижня, року;
- 3) наявність стабільного робочого місця;
- 4) чітко визначений час початку та закінчення робочого дня;
- 5) законодавчо встановлену тривалість робочого дня (тижня, року).

Відсутність однієї з цих рис дозволяє говорити про нестандартні (альтернативні) форми зайнятості;

– нестандартну альтернативну зайнятість, тобто трудову діяльність працівників певної класифікаційної групи, яка не відповідає стандартним (типовим) правилам і потребує спеціального правового регулювання та організаційно-економічного забезпечення. До альтернативних форм зайнятості можна включити надомну працю та форми зайнятості на умовах гнучкого робочого часу в межах робочого дня, тижня, всього періоду трудової активності людини (часткова зайнятість або праця неповний робочий час, скорочений робочий тиждень, сумісництво, тимчасова та епізодична зайнятість і т. ін.).

Альтернативні форми зайнятості розкривають додаткові можливості для повнішого та результативнішого використання трудових ресурсів, залучення до праці тих груп населення, для яких традиційні форми зайнятості неприйнятні або незручні. Наведені нестандартні форми зайнятості, які постійно

урізноманітнюються, часто мають місце поряд зі стандартною зайнятістю.

Сегментацію зайнятого населення за критерієм характеру організації робочих місць та робочого часу відповідно до вітчизняного методичного підходу вивчення зайнятості населення можна представити за допомогою класифікації найманих працівників відповідно до умов праці.

Умови праці характеризують стан безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за основними видами економічної діяльності, а також зайнятість працівників на важких роботах зі шкідливими й небезпечними умовами праці. Вітчизняна статистика вивчає стан умов праці найманих працівників за видами економічної діяльності. Методичні підходи до цієї сегментації передбачають урахування працівників, що працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, для кожного шкідливого виробничого фактора. Втім у загальній кількості зайнятих у несприятливих умовах кожен працівник враховується лише один раз.

Сучасна методологія статистичного вивчення зайнятості населення передбачає вивчення розподілу зайнятого населення за формами власності підприємств: державна, приватна, колективна, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав.

Необхідно зазначити, що на відміну від західної дуалістичної моделі ринку праці, українському ринку властива трисекторна модель, яка охоплює: зайнятість у формальному секторі, зайнятість у неформальному секторі та зайнятість одночасно у формальному і неформальному секторах. Безумовно, основою зайнятості є і має бути зареєстрована зайнятість найманою працею, якою зазвичай охоплена більшість працюючих.

Зважаючи на складні реалії сучасного життя, сегментацію зайнятості необхідно робити для всього спектру економічної діяльності (рис. 2). Відмінності між неформальною, тіньовою та кримінальною зайнятістю визначає національне законодавство. Тракткування неформальної зайнятості Міжнародною організацією праці пов'язане із зайнятістю на мікропідприємствах (на яких працює не більше п'яти осіб), але виявляється, що

воно потребує істотного розширення з погляду на специфіку соціально-економічної ситуації України. На нашу думку, до самозайнятості доцільно включати трудову діяльність, дозволена чинним законодавством, процедура реєстрації якої не передбачена або обмежена. Тим самим розмивається межа між самозайністю й неформальною трудовою діяльністю, але лише таке трактування забезпечує принципіві можливості для виокремлення населення, котре вдається до незареєстрованої трудової діяльності.

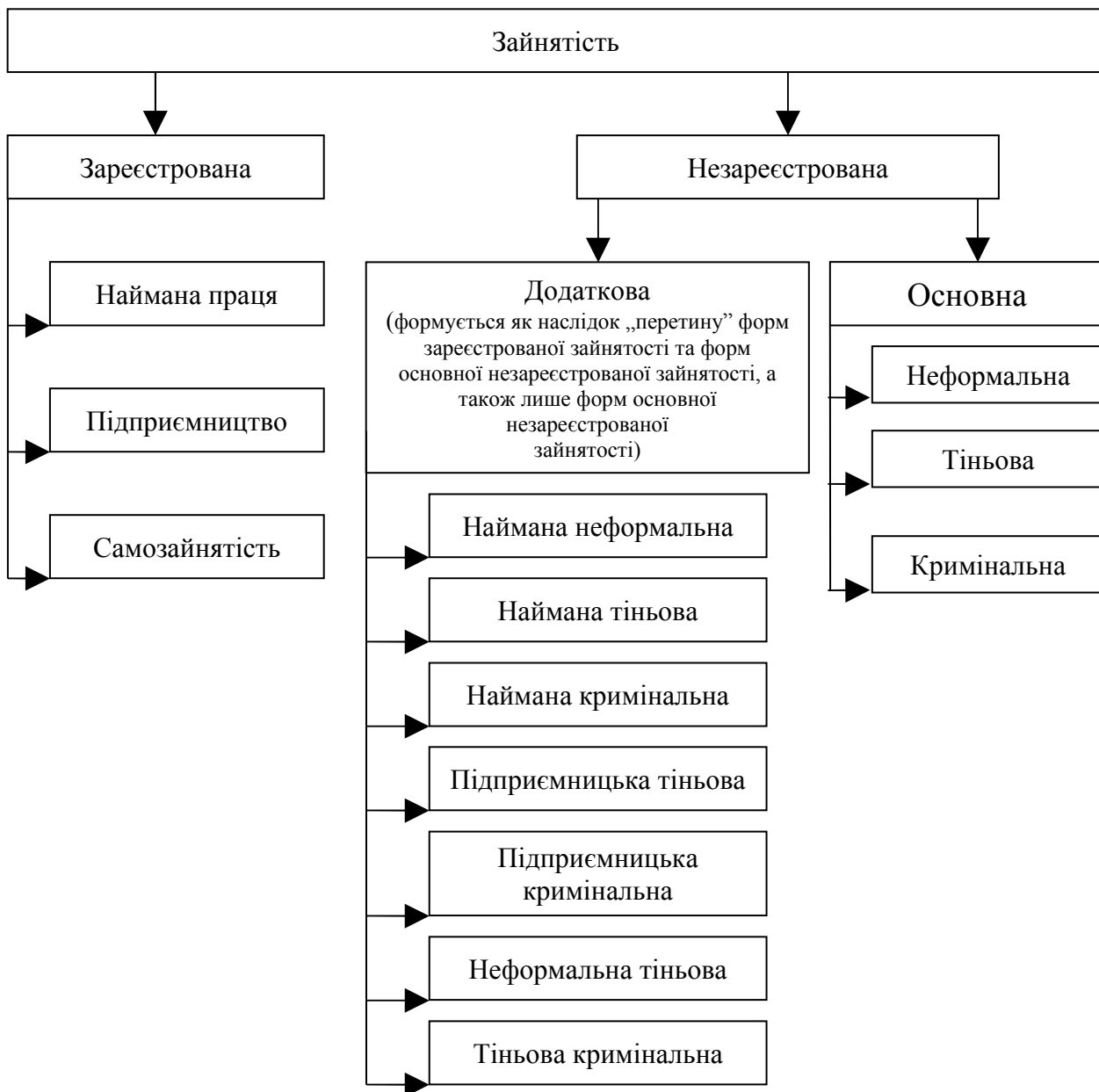

Рис.1.3. Сегментація відносин зайнятості населення за напрямками економічної діяльності

Нині неформальна зайнятість є одним з вирішальних компенсаторів соціальних негараздів у період економічної лібералізації в Україні. Саме вона є

чи не найважливішим засобом економічного виживання для тих, хто виявився найменш підготовленим для переходу до ринкових відносин і тому опинився у найскрутнішому становищі. Водночас для більшості населення неформальний сектор став важливою формою адаптації до нових відносин, а для багатьох – єдиним засобом підвищення соціального статусу [10].

Значних масштабів набула незареєстрована зайнятість як основна стратегія виживання для більшості населення. Низький рівень оплати праці у формальному секторі призводить до поширення неформальної, тіньової та кримінальної зайнятості населення. Постійна зайнятість з позицій правових норм регулювання тривалості та режимів праці поділяється на повну та неповну, спричинену тимчасовими виробничими негараздами.

Група сегментаційних критеріїв, що характеризують місце реалізації відносин зайнятості у економічній системі держави, представлена двома критеріями – галузевим та територіальним (табл. 4).

Таблиця 4. Сегментаційні ознаки та групи зайнятого населення, які характеризують місце реалізації відносин зайнятості

Ознака	Групи / Сегменти
Вид економічної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – сільське господарство, мисливство, лісове та рибне господарство; – промисловість; – Будівництво; – оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами, послуги з їх ремонту; – готелі та ресторани; – транспорт і зв'язок; – Фінансова діяльність; – Операції з нерухомістю, здавання її під найм та послуги юридичним особам; – Державне управління; – Освіта; – Охорона здоров'я та соціальна допомога; – Колективні, громадські та особисті послуги
Регіон	24 області та АРК, м. Київ та Севастополь

Актуальним і важливим є вивчення галузевої структури зайнятості, а також визначення пріоритетних напрямів перетікання зайнятості з одних галузей в інші у контексті досягнення найоптимальнішої галузевої структури

зайнятості та збільшення кількості зайнятих у конкурентноспроможних галузях, технологічних, інтенсивних виробництвах та сфері послуг. У світовій статистиці використовують схему галузевої класифікації, викладену в Міжнародній стандартній галузевій класифікації усіх видів економічної діяльності (International Standard Classification of All Economic Activities). Вона побудована на тому принципі, що економіка в ній розглядається як функціональна система, що забезпечує виробництво товарів і послуг. Галузева структура зайнятості впливає на загальну ефективність економічної системи країни. Сучасна вітчизняна статистика вивчає структуру зайнятості за видами економічної діяльності на основі національної статистичної Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), розробленої на принципах методології стандартних міжнародних класифікацій. Усі види економічної діяльності, відповідно до КВЕД, поділяються на 17 секцій, 31 підсекцію, 60 розділів, 222 групи, 503 класи і 727 підкласів.

Групування господарських одиниць за відповідними галузями, а відповідно і зайнятих осіб, здійснюється виходячи з основного виду їх діяльності, обумовленого основним видом продукції, що випускається, або послуг. Важливим показником з точки зору галузевої пропорційності зайнятості населення є співвідношення між аграрним та індустріальним секторами, а також кількість зайнятих у сфері послуг.

Органи статистики досліджують розподіл зайнятих за регіонами, розраховуючи показники зайнятості, зокрема рівні зайнятості, чисельність зайнятих та інші показники для усіх 24 областей, Автономної Республіки Крим та міст Києва і Севастополя. Важливість територіального підходу до вирішення проблем ринку праці є загальноновизнаною. Вона ґрунтується не лише на загальноекономічних постулатах, а й на специфічних, притаманних ринку праці. Закономірності національного ринку праці взагалі і зайнятості населення зокрема залежать від загальних і специфічних тенденцій динаміки основних характеристик регіональних і локальних ринків праці. Нині територіальні відмінності основних характеристик ринку праці збільшуються настільки, що

набувають химерних рис. На стабільність національного ринку праці не можна сподіватися, якщо найважливіші параметри ринків праці в окремих регіонах країни в кілька разів гірші від середніх, а сприятливі регіональні ринки праці межують з несприятливими. Без глибокого знання закономірностей територіальної організації ринку праці прогнозування характеристик національного ринку праці ускладнюється або стає неможливим.

На нашу думку, сегментація зайнятості населення на основі критеріїв, які належать до групи, що характеризує особу як учасника ринку праці та відносин зайнятості, а також критеріїв мезоекономічної групи є достатньо повною.

Ми пропонуємо доповнити методологічні засади такими критеріями сегментації ринку праці, як стабільність зайнятості, статус діяльності, форма правового регулювання, – з погляду на значимість цих критеріїв у сучасних умовах (табл. 5). Причому ці критерії належать до групи критеріїв сегментації зайнятого населення на рівні підприємства. Це пояснюється тим, що на сьогоднішній день реалізація механізмів захисту найманого працівника як учасника відносин зайнятості є недосконалою.

Таблиця 5. Сегментаційні ознаки та групи зайнятості населення, які доповнюють групу ознак „Особливості відносин зайнятості”

Ознака	Групи / Сегменти
Стабільність зайнятості	– ядро; – периферія
Статус діяльності	– первинна зайнятість; – вторинна зайнятість
Статус трудової діяльності	– на постійному робочому місці; – оперативна
Форма правового регулювання	– регламентована зайнятість; – нерегламентована зайнятість

Критерій стабільності зайнятості покладено в основу стратифікаційної концепції зайнятості населення. Відповідно до цього критерію виділяють такі групи зайнятих осіб:

- „ядро”, до якого включають постійних штатних працівників;
- „периферія”, яку складають зайняті за короткостроковими

договорами, без гарантій збереження робочих місць [11].

Сегментація зайнятості населення за критерієм статусу діяльності передбачає наявність таких груп:

- первинну зайнятість, тобто зайнятість на основному місці роботи, яка є основним джерелом доходів для працівника;
- вторинну зайнятість, тобто добровільну додаткову постійну або тимчасову трудову діяльність осіб, які вже мають основну роботу або навчаються на денному відділенні; трудову діяльність осіб, які старші або молодші працездатного віку; додаткову трудову діяльність осіб, які зайняті в домашньому або особистому підсобному господарстві. Ця діяльність приносить додатковий дохід і називається сумісництвом. Найбільший ефект вона дає, якщо додаткова робота професійно збігається з основною.

Сегментація зайнятого населення за критерієм трудової діяльності передбачає поділ зайнятості на зайнятість постійному робочому місці та оперативну зайнятість, яка включає тимчасову, сезонну, випадкову та епізодичну.

За формами правового регулювання використання робочої сили розрізняють:

- регламентовану (легальну) зайнятість населення;
- нерегламентовану (нелегальну) зайнятість населення (“дикий” ринок праці), тобто нерегламентовану жодними державними документами діяльність громадян, не охоплену системою соціально-трудова норм і відносин. Це така діяльність, яка здійснюється без укладання трудового договору, не враховується державною статистикою, не передбачає сплати податків та нерідко перебуває на межі криміналу.

Нерегламентована зайнятість населення може здійснюватися у вигляді самозайнятості та зайнятості найманою працею. На зайнятих найманою працею не поширюються вимоги Кодексу законів про працю: вони зазвичай отримують заробітну плату меншу, ніж працівники на аналогічній роботі в умовах регламентованої зайнятості. Нелегальна зайнятість населення у сфері найманої

праці завжди є дискримінаційною щодо працівника.

Розглянуті підходи до сегментації зайнятого населення мають суттєве значення для забезпечення повної зайнятості населення держави.

Як відомо, суспільство прагне використати свої обмежені трудові ресурси якомога ефективніше, тобто забезпечити їх повну зайнятість, а отже, й повний обсяг виробництва. Економічна наука вважає повною зайнятістю таку, що передбачає використання всіх придатних для виробництва трудових ресурсів. Це означає, що кожен, хто хоче й може працювати, має бути забезпечений роботою. Однак потрібно використовувати не всі, а лише придатні трудові ресурси, наприклад, заборонено використовувати дитячу працю, працю інвалідів і т.ін. А повний обсяг виробництва означає ефективний розподіл ресурсів, тобто використання ресурсів з максимальною віддачею [12].

Повна зайнятість населення відповідає кількісному (екстенсивному) аспекту зайнятості. Її треба розглядати як таку зайнятість, коли пропозиція робочої сили покривається попитом на неї з боку суспільного виробництва. Повна зайнятість населення пов'язана зі створенням таких матеріально-технічних і соціально-економічних умов, за яких кожному, хто бажає працювати, надається можливість брати участь у суспільному виробництві. Відповідно, якісному (інтенсивному) аспекту відповідає ефективна зайнятість, яка означає такий розподіл трудових ресурсів у територіальному та галузевому розрізах, за сферами прикладання праці та видами діяльності, який дає змогу одержувати найбільший приріст матеріальних і духовних благ і передбачає ефективне використання в трудовому процесі кожного зайнятого.

Повна й ефективна зайнятість вирішує два завдання: створення достатньої кількості робочих місць і забезпечення підприємств і організацій необхідною кількістю робочої сили. Перше завдання відповідає інтересам населення, яке проживає на певній території, друге – інтересам галузі, підприємства. Досягнення ефективної зайнятості – завдання господарських одиниць, а повної – функція держави. Оптиміальне співвідношення повної та ефективної зайнятості дозволяє визначити раціональну зайнятість [13].

Отже, повна зайнятість працездатного населення в концептуальному плані передбачає максимальне використання робочої сили у суспільному виробництві. Цю концепцію тривалий час використовували багато країн – як ті, що обрали соціалістичний шлях розвитку, так і ті, що розвивались на основі капіталістичного способу виробництва. Зокрема, в капіталістичному світі концепція повної зайнятості панувала до середини 70-х років і базувалась на стимулюванні державою попиту на робочу силу. Але, як з'ясувалося, структурна перебудова виробництва, безперервне оновлення матеріальної бази, а також зниження темпів зростання виробництва за умов панування концепції повної зайнятості населення зробили незворотним процес витіснення живої праці й загострили проблему безробіття. Це зумовило перехід до нового підходу розв'язання проблем зайнятості населення. Відповідно до визначення МОП, цей новий підхід названо концепцією глобальної зайнятості, яка враховує всі види економічної та суспільнокорисної діяльності й передбачає залучення всіх осіб працездатного віку до розширеної сфери економічно і суспільно корисної трудової діяльності.

Висновки. Підводячи підсумок проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Зайнятість населення можна розглядати з економічних, соціальних та правових позицій. Економічні позиції визначення категорії „зайнятість населення” передбачають діяльність громадян щодо створення суспільного продукту або національного доходу і є джерелом трудового доходу. З точки зору соціальних позицій, зайнятість населення передбачає перш за все потребу працездатного населення у праці, яка створює суспільний продукт у системі суспільної праці. Правовий зміст категорії полягає у тому, що право на працю є звичайним природним правом людини, яке держава повинна гарантувати своєму громадянину.

2. Систему відносин зайнятості формують підсистеми відносин між найманим працівником та роботодавцем, між найманим працівником та державою, а також між роботодавцем та державою.

3. Однією із найважливіших характеристик зайнятого населення є його сегментація, яка обумовлена існуванням у його структурі груп, підгруп, підсистем, що мають характерні ознаки, особливості та відмінності у розвитку. Сегментаційний підхід до вивчення зайнятості населення має не лише теоретичне значення. Сегментація зайнятого населення, з одного боку, є теоретико-методичним підходом, що відображає реалії руху процесу праці, а з іншого боку – складовою формування стратегії формування та використання трудових ресурсів та трудового потенціалу регіонів та країни.

4. Усі критерії сегментації зайнятого населення можуть бути об'єднані у групи, які характеризують особу як учасника відносин зайнятості, особливості відносин зайнятості на рівні „найманий працівник – роботодавець” та місце реалізації відносин зайнятості відносно галузі та регіону. На підставі аналізу наявних методологічних інструментів та способів вивчення сегментації зайнятого населення можна сказати, що система критеріїв вивчення сегментації має бути динамічною та гнучкою, а також всебічно відображати процеси, що відбуваються на ринку праці. Отже, сьогодні така система потребує доповнення.

Оскільки основна частка проблем у сучасних умовах виникає у підсистемі відносин зайнятості населення „найманий працівник – роботодавець”, то саме група сегментаційних критеріїв, яка характеризує відносини зайнятості цієї підсистеми, потребує доповнення. Зокрема, існує необхідність у вивченні сегментації зайнятого населення за стабільністю зайнятості, статусом діяльності, формою правового регулювання з огляду на їх значимість для покращення стану зайнятості у державі та підвищення рівня захищеності працівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трудове право України: Підручник: Навчальне видання.– 2-е вид., стереот.– К.: Вікар, 2004.– 725 с.
2. Рофе А.И., Збышко Б.Г., Ишин В.В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов труда: Учеб. пособие / Под ред. проф. А.И. Рофе.–

- М.: „МИК”, 1997.– 160 с.
3. Васильченко В.С., Крыжановский В.Н., Оникиенко В.В. Экономическая ситуация и занятость населения в Украине.– К.: НЦЗРТ, 1992.– 281 с.
 4. Писаревська Т.А. Інформаційні системи і технології в управлінні трудовими ресурсами: Навчальний посібник: Навчальне видання: –2-е вид., перероб. і доп.– К.: КНЕУ, 2000.– 279 с.
 5. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Современная экономическая энциклопедия.– СПб: Лань, 2002.– 880 с.
 6. Лукьянов А.С. Потребность – занятость – управление: методологические проблемы исследования и оптимизации.– Таллин, 1990.– 141 с.
 7. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятість: Навчальний посібник.– К.: МАУП, 1997.– 120 с.
 8. Про зайнятість населення. Закон України від 1 березня 1991р. №803-ХІІ // www.rada.gov.ua.
 9. Конституція України // www.rada.gov.ua.
 10. Курило І. Про медико-демографічні чинники формування і відтворення трудового потенціалу населення України. // Україна: аспекти праці.– 2001.– №8.– С.35-41.
 11. Лисогор Л. Регулювання ринків праці в колишніх пострадянських республіках і східноєвропейських країнах. // Україна: аспекти праці.– 2000.– №7.– С.3-10.
 12. Краснов Ю. Стратегічні й оперативні заходи щодо державного регулювання зайнятості населення. // Україна: аспекти праці.– 2002.– №4.– С.3-5.
 13. Занятость и поведение домохозяйств: адаптация к условиям перехода к рыночной экономике в России.– М.: Российская полит. энциклопедия, 1999.– 311с.